

БІЛЯ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФА: ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ АРНОЛЬДА КОРДЮМА

Віктор Пилипенко
канд. істор. наук,
доцент кафедри етнології
та краєзнавства
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ

Арнольд Володимирович Кордюм народився 13 липня 1890 року в Станіславові. При хрещенні отримав ім'я Андрій, але у юнацькі роки, коли працював у цирку, змінив його на Арнольд. Він був позашлюбною дитиною. Батька не знав. Мати **Івга Кордяк** була селянкою, походила з Косівщини, а після народження сина переїхала на Наддніпрянщину і оселилась у Катеринославі. Тут вона змінила ім'я на **Євгенію Кордюм**. Невдовзі одружилась з **Єлисеєм Шапликом**. Чоловік був талановитим художником-самоуком, працював малярем у залізничних майстернях.

Допомагаючи вітчиму, Андрій розтирав фарби, ґрунтував полотна, носив на базар «художню» продукцію, шукаючи покупців. У одинадцять років працював складачем у земській друкарні, тобто здійснював набір текстів, згодом один із просвітян влаштував його на металургійний завод в бесемерівській цех. Згадуючи дитинство, Арнольд Кордюм писав: «Рятуючись від голоду, пішов в село Гупалівку, Новомировського повіту, де у поміщика **Бахмута** служила ключницею моя бабуся **Ганна**. Там оприділили мене на конюшню (саме дороге і відповідальне місце поміщика) до коней скакунів. Почалося з об'їзду коней, згодом відправка їх на іподроми, участь у скачках. Загнали коня, треба було когось зробити винним. Обвинували мене, – вигнали. Щоб не голодувати, пристав до цирку, тут спочатку – вольтіж, гротеск, згодом став жокеєм. Почалося тяжке мандрування по всіх краях Російської імперії. В ці часи мої вихователі і дали мені ім'я якогось знаменитого жокея, бо добились від мене такого ж трюку, який робив лише знаменитий Арнольд (до речі, якого я ніколи в житті не бачив)»¹.

Григорій Омельченко (1911–2002), колишній лоцман дніпрових порогів, працівник освіти, громадський діяч, засновник Музею дніпровських лоцманів у рідному селищі Лоцманська Кам'янка (зараз район Дніпра) згадував: «Не утримаюся, щоб не сказати принагідне слово й про Арнольда Кордюма – вихованця січеських просвітян. Його вітчим Єлисей Шаплик був активістом січеської «Просвіти» протягом усіх дореволюційних років її існування – малював декорації до Шевченківських свят як художник-самоук, декламував вірші і був приятелем піонера українського кіно **Данила Сахненка**. Кілька років тому був оприлюднений лист активіста місцевої «Просвіти» поета **Миколи Кузьменка** до академіка **Дмитра Яворницького**. У далекому 1907-у році **Микола Лаврінович** клопотався перед Дмитром Яворницьким про майбутнього талановитого кінорежисера: «Перед Вами зараз стоїть всьому колу просвітян відомий, чесний, з гарним напрямком і не ледачий ні на яку роботу хлопець – 17-ти років, дуже бідної, нужденної, але талановитої, хоч і безталанної сім'ї – пасинок Єлисея Яковлевича Шаплика **Андрій Кордюм-Шаплик**... Бідує сім'я, бідує, недоїдаючи, навіть хлопець, з якого, сподіваємося, повинен вийти колись корисний громадянин»².

Вітчизняне кіновиробництво розпочалося у місті Катеринославі. Тут в 1911 р. Данило Сахненко разом з комерсантом **Щетиніним** заснували кінопідприємство «Южно-русское кинематографическое акционерное общество Щетинин, Сахненко и К°», яке розташовувалося у приватній садибі, – в одній половині будинку жив акціонер, у другій – розташувалася кінолабораторія.

¹ Автобіографія А. Кордюма. Машинопис. Архів родини А. Кордюма.

² «Останній лоцман Дніпра». Слово просвіти. Ч. 3 (120). 2002. С. 10.

Арнольд Кордюм. Фото 1911 року

Арнольд Кордюм став свідком перших кроків кінематографу в Україні. І не лише свідком, а й безпосереднім учасником самого процесу створення першого ігрового українського фільму.

Данило Сахненко вже мав досвід кінематографічної діяльності. У 1906 р. він працював кіномеханіком у Катеринославі в біоскопі (так тоді кінотеатр називався) **Е. Зайлера**. Досконало освоївши кінопроекційний апарат, почав співпрацювати з фірмою «Брати Пате», яка надала йому кінознімальний апарат і запас плівки. Д. Сахненко знімав місцеву хроніку, а відзняте відправляв на фірму, за що й отримав від неї в якості гонорару кінознімальний апарат у власність, який вніс у статутний капітал організованого в Катеринославі кіноательє «Южнорусское ательє «Родина». У 1908–1911 рр. Д. Сахненко працював хронікером фірми «Пате» та А/Т «А. Ханжонков і К°». Зняв декілька видових картин, присвячених красі української природи – «Повінь на Дніпрі», «Катеринослав» та інші, які, на жаль, не збереглися.

У липні 1911 р. у Катеринославі гастролювала трупа українського театру **Миколи Садовського**. Данило Сахненко зняв постановки театру – «Наймичку» і «Наталку Полтавку» з **Любов'ю Ліницькою** в ролі наймички і **Марією Заньковецькою** в ролі Наталки. Фільм Д. Сахненка і М. Садовського «Наталка Полтавка» не сходив з екранів аж до 1930 року.

У 1911 р. на горі біля будинку, де розташувалося кіноательє, був облаштований знімальний павільйон, у якому розпочалися зйомки першого повнометражного ігрового фільму українського виробництва – «Запорізька Січ».

Кадри з фільму «Запорізька Січ»

Біоскоп Е. Зайлера, Катеринослав, 1906 р.

Поруч із садибою акціонерного товариства жив вітчизняний Арнольда Кордюма Єлисей Шаплик, який тоді брав активну участь у діяльності «Просвіти». Д. Сахненко по-сусідськи запросив його будувати й малювати декорації. Єлисей Шаплик розповів Сахненку про свого пасинка, зокрема про те, як вправно той їздить верхи. Невдовзі Д. Сахненко запросив Арнольда на зйомки кінокартини.

У зйомках фільму «Запорізька Січ» були задіяні мешканці села Лоцманська Кам'янка, яких відібрав режисер і водночас оператор цієї стрічки Данило Сахненко. Музику для фільму написав **Олександр Векслер-Стрижевський**, консультантом виступив відомий історик **Дмитро Яворницький**, який надав у розпорядження знімальної групи зразки старовинного одягу, зброї та начиння. Декорації виконав Єлисей Шаплик.

³ Кордюм А. Минуле, яке лишається з нами. К., 1965. С. 14.

Данило Сахненко

Метою створення фільму було прославлення козаків-запорозжців, які боронили рідну землю від нападів ворогів, сміливо та мужньо боролися проти татар за волю. Робота над фільмом продовжувалась до початку 1912 р.

Залучений до фільму А. Кордюм добре запам'ятав зйомки: *«У фільмі запорожці мужньо захищають від татар і турків українські села, землю України та її трудовий люд. Вони скачуть на конях, перепливають грізні дніпровські пороги. А такі події на екрані найбільше цікавили тогочасних кіноглядачів.*

Сценарію картини в сучасному розумінні тоді ще не писали. Був лише список головних її епізодів, що нагадував якоюсь мірою лібрето»³.

Арнольду Кордюму дісталася роль хлопця, який скаче на коні до запорожців по допомогу.

У ті часи кінорежисерів у сучасному розумінні ще не було. Оператор та його помічник з організації й керівництва зйомками підпорядковували розробку епізодів картини технічним вимогам знімального процесу. Коли ж, розвиваючись, кіно почало перетворюватися з видовища на мистецтво, виникла потреба не лише в технічній, а й у творчій розробці. Тоді й став необхідним режисер, а згодом – і сценарист.

Арнольд Кордюм згадував: *«У постановці фільму «Запорізька Січ» головною творчою силою був ще оператор – володар таємниць кіновидовища. Знімаючи, він водночас давав команду своєму помічникові або вільному від зйомки актору, які стояли поруч з апаратом, а ті, передаючи команду, лементували: «Біжіть! Стійте! Падайте! Вмирайте!» – і супроводили свої вигуки відповідною жестикуля-*

Арнольд Кордюм. 1918 рік

цією. Тому іноді цікавіше було дивитись на те, що діялось біля апарата, ніж на те, що відбувалося перед об'єктивом»⁴.

Фільм вийшов на екрани у січні 1912 р. під назвою «Запорізька Січ». Його вважають повнометражним (довжина плівки – 840 м, тривалість показу – 40–50 хв.). На жаль, жодної копії не збереглося. Залишилось лише декілька кадрів фільму.

Арнольд Кордюм згадував: *«Багато років сплигло відтоді, як перед апаратом я скочив на коня і помчав на Запоріжжя, до січовиків. Зовсім не думав у ту мить, що цей випадок так вплине на мою долю, ніколи не гадав, що майже все життя віддам кіномистецтву»⁵.*

На початку Першої світової війни А. Кордюма мобілізували в армію і відправили до 15-ї ремонтної бригади, яка розташувалася у Владикавказі. Завдяки жокейському досвіду, він займався поповненням кіньми кавалерійських частин Турецького фронту. Там, на фронті, він став членом ВКП(б) і з 1921 р. служив начальником агітаційного потягу, а наприкінці 1922-го року за розпорядженням ЦК РКП(б) був відряджений в Україну.

13 березня 1922 р. на базі Всеукраїнського кінокомітету було створено Всеукраїнське фотокіноуправління – ВУФКУ. Ця державна організація об'єднала всю галузь, включаючи кіностудії, кінопрокат, кінопромисловість, кіноосвіту та кінопроцес України та Криму.

Завдяки досвіду роботи в кіно у Катеринославі А. Кордюма командували у Харків – тодішню столицю України, і там одразу вирішили питання про його роботу в кінематографії.

³ Кордюм А. Минуле, яке лишається з нами. К., 1965. С. 14.

⁴ Там само. С. 15.

⁵ Там само. С. 17.

У 1924 р. Арнольд Кордюм був призначений на посаду ідеологічного директора ялтинської кінофабрики. Тоді на чолі кожної кінофабрики стояли директор-розпорядник, комерційний та ідеологічний директори. Цей своєрідний тріумвірат колегіально вирішував усі творчо-виробничі питання.

Арнольд Кордюм згадував: «Ялтинська кінофабрика... Майже на самому березі моря старовинний скляний павільйон, який під час штормів хитався і зловісно скиглив, немов попереджаючи, що, коли море не вщухне, він розвалиться і поховає під своїми уламками не тільки кінотехніку, а й тих, хто на ній працює.

Виробнича база – дерев'яні зйомочні апарати «Пате», освітлювальні «Юпітери».

Біда була з цими «Юпітерами»! Коли їх вмикали, міська електростанція ледве дихала й електричні лампочки блимали, наче лампадки. Не дивно, що коли кінофабрика починала зйомки, особливо восени, місто поринало в темряву. З цього користалися грабіжники, і темні вулиці раз у раз сповнювалися зйомками: «Ря-ту-у-уйте!» Ходили навіть чутки, що коли увечері вулиці були нормально освітлені, грабіжники обурювались: «Чому затримується кінозйомка? Паскудство! Ніякої у них дисципліни. Кінець кінцем міські власті запротестували: «Годі! Ваші кінозйомки надто дорого обходяться!»

Довелося більшості павільйонних зйомок провадити при сонячному освітленні, і ми почали на спеціальних площах споруджувати декорації. Часом штормовий вітер вицентрував їх – тоді на кінофабриці оголошувався аврал: усі, від голобуха до акторів, розбирали бурелом, а розібравши й розсортувавши, починали знову будувати»⁶.

У 1925 р. А. Кордюма перевели до Одеси на кінофабрику ВУФКУ. Кіно стало тоді новою справою для більшості працівників Одеської кінофабрики. Майже всі були початківцями, набираючись досвіду відразу на практиці. «Я вирішив більш глибоко вивчити кінематографію (кінематографічних учбових закладів тоді ще не було). З цією метою я попросив дозволити перевести мене на рік на постановочну роботу. Мені дозволили взяти для постановки невеликий фільм «За лісом» («Буряк»)»⁷.

Так розпочалась режисерська робота Арнольда Кордюма. Фільм «За лісом» став кінодебютом не лише для нього, а й для **Олександра Довженка**, який був членом кінознімальної групи. У фільмі розповідалось про боротьбу з пережитками старого побуту на селі.

Микола Бажан у спогадах «Майстер залізної троянди» згадував про зйомки цього фільму: «Уперше почули ми шелестіння кіноапарата та тріщання юпітерів, запрошені режисером Арнольдом Кордюмом до Люботина, де Кордюм проводив натурні зйомки своєї першої картини на тему про класову боротьбу на селі. Нехитрий і навіть просто примітивний сценарій не змогли виправити ані мало тоді досвідчений режисер, ба ще й менші досвідчені редактори, що терпляче сиділи, засліплені підсвіткою та виблискуванням світлодібвачів, облиті потом від полуденного сонця і свого юнацького старання, заздро задивлені на прохолодні плеса люботинських ставків, де безтурботно хлюпалися люди, не зайняті такими серйозними справами, як ми, учасники – хай і не найактивніші – дивовижного процесу фільмування. Ми були дуже гордовиті й тільки

після настирних умовлянь погодились, щоб оператор зняв нас на фото, яке і досі збереглося. Щасливо усміхнені, худі і довгі, стоїмо ми на пагорбі над ставком і ласкаво дивимось на своїх кінематографічних колег, бо, хоча й були ми начальниками, вдвох не набрали ще й сорока п'яти років і тому мусили поводитись і гідно, і скромно»⁸.

Все ж таки зі зйомками фільму «За лісом» А. Кордюм упорався успішно і йому доручили більш серйозну роботу – постановку повнометражного фільму «Справа № 128».

«Справа № 128». Кіноплакат (1927).
Художник невідомий

Сценаристами цієї стрічки стали **Л. Гуревич** та **М. Каплан**. Оператором був **Г. Дробін**, художниками **Г. Байзенгерц**, **І. Суворов**. У фільмі знімалися актори **С. Мінін**, **В. Піддубний**, **Б. Шелестов-Заузе**, **Ю. Кошевська**, **Л. Барбе**, **В. Хорошун**, **Д. Федоровський (II)**, **К. Радмін**. Прем'єра фільму відбулась у Києві 21 березня 1927 р. Цікаво, що в основу цієї стрічки були покладені реальні події, що сталися на радянсько-турецькому кордоні. Хоча фільм не виділявся з ряду пригодницько-детективних кінокартин того періоду, глядачі і кінокритики зустріли «Справу № 128» настільки позитивно, що Арнольду Кордюму було присвоєно звання кінорежисера і з тих часів він залишився у кінематографі на творчій роботі.

Надалі всі стрічки Кордюма матимуть пригодницький відтінок, будуть сповнені духом романтизму і експресіонізму, котрий, щоправда, тією чи іншою мірою прирідкований німому кіно в цілому.

⁶ Кордюм А. Минуле, яке лишається з нами. К., 1965. С. 43–44.

⁷ Автобіографія А. Кордюма. Машинопис. Архів родини А. Кордюма.

«Непереможні». Кіноплакат (1927).
Художник К. Болотов

У тому ж 1927 р. А. Кордюм зняв фільм «Непереможні», присвячений боротьбі італійського робітничого класу проти фашистських фалангістів. У цьому фільмі він виступав не лише як режисер, а й як сценарист у співавторстві з **М. Княжанським**. Сценарій був написаний за мотивами роману **Лауренс Десберрі** «Безсмертний» про боротьбу американських робітників з капіталістами та профашистськими організаціями. Лауренс Десберрі – це псевдонім австрійської письменниці **Гермінії Цур Мюлен**. Її пригодницько-фантастичні романи були досить популярні у США і європейських країнах. Видавались вони і в СРСР. Операторами фільму були **Маріус Гольдт**, німецький фотограф і кінооператор, запрошений ВУФКУ ще у 1925 р. та **Фрідріх Веріго-Даровський**. Художником працював **Георгій Байзенгерц**. У фільмі знялись актори **О. Савельєв**, **А. Мусієчко**, **Д. Кадников** та інші. Жанр фільму визначався як драма. Прем'єра художнього фільму «Непереможні» відбулася в Києві 22 січня 1928 р. Була в нього в прокаті й друга назва – «Антоніо Терметто». Кінофільм добре сприйняли і глядачі, і преса.

Кінофільм «Непереможні» дав А. Кордюму змогу ще раз, після далекого 1911 року, зустріти Данила Сахненка.

Арнольд Кордюм вважав свій третій фільм «Непереможні» першим справжнім успіхом. Він відчув впевненість у своїй майстерності: «Тепер, здається, буду режисером!» – іронізував він. У 1928 році Арнольд Кордюм переходить працювати на Київську кінофабрику і починає знімати свій наступний фільм «Джальма».

Історія цієї кінофабрики (нині студія імені Олександра Довженка) розпочалась у 1925 році, коли Всеукраїнське фотокіноуправління (ВУФКУ) оголосило конкурс на проект споруди кінофабрики. З двадцяти робіт обрали проект **Валеріяна Рикова** – відомого українського архітектора-художника, професора, одного з провідних архітекторів та інженерів-будівельників України. У розробці проекту кінофабрики брали участь студенти старших курсів архітектурного факультету Київського художнього інституту. Робочі креслення виконували архітектори **І.І. Малоземов**, **М. І. Малоземов**, **С. А. Барзилович** та ін.

Будівництво Київської кінофабрики мало велике культурне і господарське значення не тільки в масштабі Києва, але і всього Радянського Союзу.

Арнольд Кордюм пізніше пригадував: «А 1927 року розгорнулося грандіозне як на той час будівництво в Києві. Союзні й республіканські газети сповістили про спорудження «українського Голівуда».

Ще восени 1926 року за київською Шулявкою (нині Брест-Литовський проспект), на вигоні, що заріс високим бур'яном, з'явилися люди. Вони відміряли сорок гектарів і позабавили навколо них кілочку з табличками: «Територія Київської кінофабрики».

За основу проекту кінофабрики в Києві було взято німецький ангар. Правда, вивчали й голлівудівський досвід будівництва з його павільйонами, схожими на літеру «Т», проте зупинилися, на жаль, на німецькому варіанті. Отож і з'явився в Києві, біля заводу «Більшовик», ангар кінофабрики розміром у 3600 кв. м.

Коли розроблявся проект будівництва, ніхто не сподівався, що «великий німий» так швидко заговорить. А тільки-но він заговорив, одразу ж виявились недоліки цього проекту.

У 1928 році будівництво основних цехів було закінчено, і Київська кінофабрика розпочала своє творчо-виробниче життя. До кінця року вона випустила перші фільми: «Джальма», «Цибала», «Полтинник». Пізніше українські митці створили тут картини, які ввійшли до золотого фонду радянської кінематографії⁹.

Тут разом з журналістом **Вадимом Охріменком**¹⁰ Арнольд Кордюм розпочав роботу над сценарієм фільму «Джальма». На сюжет вплинули події з біографії А. Кордюма часів громадянської війни на Кавказі. Коротко про сюжет фільму.

На Північному Кавказі чеченська дівчина Джальма рятує пораненого червоноармійця з України Василя Барабаша. З війни Василь повертається у рідне село з дружиною-чеченкою, що врятувала йому життя. Його обирають головою комнезаму. У селі саме пішла пошесть на худобу. Лихо стає спільником куркулів. Вони ширять чутки, ніби причина біди криється у «відьмі» – Василевій жінці-бурсурманці. Підбурений натовп вдирається на Василеве подвір'я, Джальму потягли топити. Але селяни стають на захист Джальми, куркулі розбігаються хто куди. Василь кидається у воду і в останню хвилину рятує Джальму. Фільм завершується перемогою бідноти, торжеством ідей інтернаціоналізму¹¹.

Частина натурних зйомок зробили в Чечні. Потім зйомки продовжились у Березані під Києвом. Епізодичні ролі грали мешканці міста, тож корінні березанці мають сьогодні унікальну можливість побачити своїх предків на екрані. Одна з небагатьох копій фільму знаходиться в Березанському народному краєзнавчому музеї.

Зйомки та монтаж фільму було завершено раніше, ніж закінчилося будівництво кінофабрики. Арнольд Кордюм відвіз фільм до Харкова. Одним із перших глядачів фільму був відомий французький письменник **Анрі Барбюс**. Він дав таку оцінку фільму: «Я дуже вдячний товаришам, які дали мені можливість переглянути фільм «Джальма».

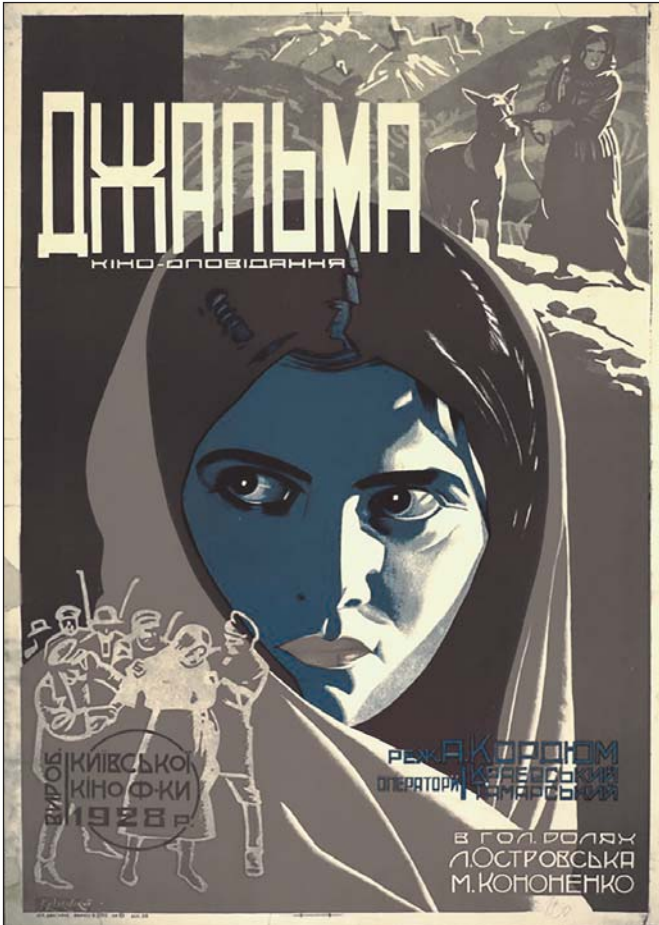
⁸ <http://www.ukrcenter.com/Література/Микола-Бажан/20110/Майстер залізної троянди>

⁹ Кордюм А. Минуте, яке лишається з нами. К., 1965. С. 50–51.

¹⁰ Вадим Іванович Охріменко (Охріменко, Охрименко) (1900–1940) – український письменник, сценарист.

¹¹ Міста і села України. Київщина. Книга перша. К., 2009. С. 19.

Це чудовий фільм, прекрасний своєю технікою, красою і яскравістю фотографій, а також великою драматичною силою і, нарешті, високим соціальним значенням»¹².

«Джальма» (1928). Кіноплакат.
Художник Й. Кузковський

Прем'єра кінофільму «Джальма» відбулася 2 липня 1929 року у Москві.

Арнольд Кордюм був режисером фільму і автором сценарію разом із Вадимом Охрименком. Операторами працювали **Ян Краєвський** та **Юрій Тамарський**. Художником – **Василь Кричевський**, відомий майстер українського кинемистецтва. У фільмі знімалися актори: **Лідія Островська**, **Іван Кононенко-Козельський**, **Микола Братерський** та інші.

Про фільм «Джальма» пізніше напишуть у довідниках, що в ньому «був відображений один із епізодів громадянської війни на Кавказі». Це не так. На Кавказі дія фільму тільки починається, а головні події відбуваються в Україні. У звичайне українське село потрапляє Джальма, працює, живе, як і всі селяни, носить український одяг. До речі, у фільмі чудові костюми, побутові сцени зроблені із глибоким знанням української народної культури. Сьогодні він може викликати захват і у етнографів. Все знімалося майже про сучасників і картині вдалося уникнути костюмування і штучності. Тут незаперечна заслуга і Василя Кричевського, який, як відомо, багато зробив для боротьби з халтурою, з театральним штампом у художньому оформленні фільмів. Вдалися режисеру і картини української природи, що створює ліричний і яскравий антураж, на тлі якого розгортається сюжет. У фільмі «Джальма» крім реалістич-

ного і поетичного підходу до матеріалу Арнольд Кордюм по-новаторськи підійшов і до зображення масових сцен. Вони настільки образні, епічні і створювали приголомшуюче враження, що були майже точно повторені Олександром Довженко у фільмі «Земля». Арнольд Кордюм в цих сценах чудово впорався із важливою задачею кіно – засобами візуального мистецтва передавати почуття, емоції і настрій людей. «Джальма» – не тільки фільм про класову боротьбу на селі. Це історія кохання. Тема вічна за будь-якої історичної формації та у будь-якому суспільстві. Арнольд Кордюм зробив своїх героїв романтичними, не уникнувши філософії класової боротьби. На екрані яскраві характери, персонажі фільму живі і достовірні, глядачам здавалося, ніби вони самі є свідками зображуваних на екрані подій. Тут є палкі пристрасті, психологічні та соціальні контрасти, є пригоди і героїзм. Це захоплююча розповідь про реальні події, про напружені конфлікти у громадському і особистому житті. Поява в українському кінематографі романтичної героїні Джальми не могла пройти непоміченою. Фільм мав неабиякий успіх.

Арнольд Кордюм любив кіно і одразу побачив у ньому не лише пропагандистські можливості, а й особливий вид мистецтва зі своєрідними зображувальними засобами. Він опанував мову кіно, а своєрідність його творчої манери привнесла в українській кінематограф різноманітність, збагатила його жанрово.

Лідія Островська в ролі Джальми

¹² Оригінал знаходиться в сімейному архіві Кордюмів.

Арнольд Кордюм на зйомках

Кордюм дуже відповідально ставився до обов'язків режисера. При роботі над фільмами він вникав у всі деталі, сам працював з камерою, цікавився роботою кінолабораторій, був майстром монтажу. Не залишав він без уваги і фінансовий бік кінематографа. Потерпаючи від неможливості збільшити кошторис фільму, шукав вихід у різних винаходах, вітав модернізацію на студії, нововведення, які здешевлювали кінопостановки. Критики відмічали, що його фільми відзначаються змістовністю, романтичною піднесеністю. Він не переносив театральних принципів і прийомів у кіно, як це, приміром, робили інші режисери, що прийшли в кіно з театру.

У 1929 році Арнольд Кордюм приступив до зйомок кінофільму «Останній лоцман». На екрани фільм вийшов під назвою «Вітер з порогів». Авторами сценарію фільму стали **Г. Брасюк**, **А. Кордюм**; оператором **Й. Рона**; художником **В.В. Кричевський**; композитором **В. Храпачов**; акторами: **М. Садовський**, **Л. Островська**, **І. Кононенко-Козельський** та інші.

«Вітер з порогів» – це історія останнього лоцмана Остапа Ковбаня, образ якого втілює **Микола Карпович Садовський**. Фільм цікавий не тільки сюжетом, новою тематикою, а й режисерською роботою. Романтичне піднесення, що з перших кадрів захоплює глядача, робить стрічку поемою, сумною піснею тому, що відходить, гімном новому життю. Є тут і філософське осмислення загальнолюдських проблем. Не забули про фільм і сьогодні. У 2013 році український журналіст, краєзнавець **Микола Чабан** схвально відгукнувся «про фільм «Вітер з порогів», знятий іншим нашим земляком кінорежисером Арнольдом Кордюмом».

Історики радянського кіномистецтва зазначали, що фільм «Вітер з порогів» Арнольда Кордюма ближчий до життя, ніж попередні твори. Відмічали вони й романтичну тенденцію режисера. Романтична тональність вибивалась із загального безоглядного агітаційного та пропагандистського підходу, якого вимагали радянські ідеологи. Тож Кордюму було вказано на не досить широко змальовані визначні історичні події, пов'язані з початком практичного здійснення «геніального ленинського плану електрифікації країни», на «недостатньо розкриті окремі характери і образи людей – героїв новобудови». Герої новобудови, насправді, не обділені увагою режисера, але об'єктом художнього осмислення стала тема сім'ї і трагічної самотності – зворушлива історія життя старого лоцмана на зламі епох.

Успіх фільмів Арнольда Кордюма не завадив його творчому розвитку. На тлі неймовірної популярності кінокіномитці пробують створити абсолютну міжнародну мову

«Вітер з порогів» (1930). Кіноплакат. Художник невідомий

кіно на основі її повної різниці з мовою літератури і театру, виробляють свою естетичну систему. Авангардистські експерименти охоплюють практично всі провідні кінематографи світу.

Усвідомлення монтажно-поетичної природи кінематографа приходять і до Арнольда Кордюма. Його мистецький темперамент у пошуку, і в 1930 році він знімає фільм «Мірабо». Фільм присвячений темі солідарності іноземних моряків і трудящих радянської країни в період громадянської війни. Блокада Одеського порту французьким флотом, який прибув підтримати контрреволюцію в Україні, дає Кордюмові цікавий сюжет міжнародного політичного значення. Фільм про чи не найцікавіший і найзагадковіший період революції в Одесі висвітлює діяльність одеського анархо-більшовицького підпілля й підривної роботи «Іноземної колегії» на чолі з **Жанною Лябурб**, яка очолила пацифістську агітаційну кампанію серед французьких моряків. Одеса в цей час – це місце зіткнень кількох розвідок – білої, антантовської, УНРівської й більшовицької. Місто стає останнім прихистком російської інтелігенції й першим осередком, звідки починається її еміграційна одіссея.

При роботі над фільмом не тільки режисерський задум зазнав новації, а й чисто технічні моменти були новими. Арнольд Кордюм розповідав: «Новаторство наших майстрів найяскравіше виявилось під час роботи над фільмом «Мірабо». Для зйомки його потрібна була ціла ескадра військових кораблів, а на Чорному морі залишився єдиний крейсер «Пам'ять Меркурія». Всю чорноморську ескадру, як відомо, 1918 року було затоплено під Новоросійськом. Як бачимо, прихід ескадри та її втеча – це не тільки зоровий ефект, а й сюжетний вузол, на якому трималася драматургічна основа кінотвору. От чому для зйомок була конче потрібна ескадра. Та де ж її взяти?»

Кадр з фільму «Вітер з порогів».
На передньому плані Микола Садовський

І виникла оригінальна думка. Щоб її здійснити, потрібне було скло розміром у три квадратні метри. Його тоді не легше було дістати, ніж ескадру. Почалися шукання. Довгі й, здавалось, безнадійні. І все-таки скло знайшли, і майже такого розміру, як хотіли. Воно чудом збереглося в колишньому універмазі.

Про те, як відгвинчували це скло, як транспортували на берег моря, можна було б написати веселу комедію. У всякому разі, його доставили на місце зйомки й встановили на спеціальний станок перед кіноапаратом. Отоді й почалося головне: на тій лінії, де крізь скло видно було обрій, художники намалювали кораблі ескадри. Одні – за обрієм, виднівся лише дим від них; ті, що ближче, – йшли у кільватер, прямуючи до берега. Крізь скло було видно і як набігають на берег хвилі. Складалось цілковите враження наближення ескадри. Воно ще підсилювалось монтажними перебивками крупних і перших планів.

Поступово, в процесі роботи, цей метод дорисовки ускладнювався, залежно від складності завдань, які поставили перед кінопрацівниками.

Приблизно у такий самий спосіб робились і так звані домакетки. Тільки перед апаратом ставили вже не скло з дорисовкою, а самі макети, які по кадру підганяли під натуру. Так кінематографісти України розгадали голлівудівські секрети дорисовок і домакеток. Обидва ці методи розширювали наші творчі можливості й водночас заощаджували чималі кошти¹³.

Жанр фільму визначається як соціальна драма. Арнольд Кордюм сам написав сценарій. Операторами були **Йозеф Рона**, **Юрій Тамарський** та **Олексій Панкратьєв**. Художник – **Володимир Каплуновський**. У фільмі знялись актори **Петро Масоха**, **Сергій Мінін**, **Лідія Островська-Кордюм**, **Арнольд Кордюм** та інші.

Критики сприйняли фільм по-різному. Один із дослідників українського кіно, нахваляючи гру акторів, а також цілу низку вдалих комбінованих зйомок, зауважував: «за драматичною напругою не вдається приховати фрагментарності монтажу, підпорядкованого куцїй провідній

сюжетній лінії. Арнольд Кордюм, котрий учився своєму фахові на виробництві, має прикру схильність до мімітизму. В «Мірабо» видається занадто очевидним вплив «Панцерника «Потьомкіна»¹⁴. Інший критик був не таким категоричним: «Авангардистський фільм, створений за допомогою експериментального монтажу, можна назвати українською відповіддю «Броненосцю «Потьомкіну». На думку третього: «У фільмі «Мірабо» пояснювалась прагненням фіксувати безпосередні враження від реальної дійсності, відсутність фабули у Арнольда Кордюма йшла від бажання по-новому зрозуміти форму художнього твору»¹⁵.

Попри всі суперечки фільм «Мірабо» вийшов на екрани кінотеатрів і з успіхом демонструвався в багатьох країнах Заходу під назвою «Заколот на Чорному морі».

«Мірабо». Кіноплакат (1930).
Художник невідомий

У ХХІ ст. інтерес до авангардистського, експериментального кіно виник знову. Згадали і про фільм Арнольда Кордюма «Мірабо». Керівник українського кіноклубу в Парижі **Любомир Госейко** у 2011 році демонстрував фільм у кіноклубі НаУКМА. В Одесі на третьому міжнародному фестивалі німого кіно та сучасної музики «Німі ночі – 2012» серед п'яти німих фільмів – класики світового кінематографа – відбулася «друга прем'єра» відреставрованих українських стрічок – фільм про революційну Одесу «Мірабо» режисера Арнольда Кордюма і авантюрно-пригодницький роуд-муві «Шкурник» режисера **Миколи Шпиковського**. Для показу в Одесі плівки відреставрував Національний центр Олександра Довженка, який був одним із організаторів події.

У 1929 році, одразу після виходу цих фільмів, офіційна критика влаштувала травлю стрічок: «Мірабо» назвали

¹³ Кордюм А. Минуле, яке лишається з нами. К., 1965. С. 55–56.

¹⁴ Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896–1995 / Пер. із франц. К., 2005. С. 69.

¹⁵ Корнієнко І. С. Півстоліття українського радянського кіно. К., 1970. С. 39.

формалістичним твором, а «Шкурника визнали мало не антирадянським фільмом. Це, звісно, позначилося і на прокатній долі кінокартин. А сьогодні ці стрічки є цікавим прикладом адаптації нових виразних засобів імпровізаційності та репортажності у кіно.

У 1931 році на Київській кіностудії «Українфільм» був створений кінофільм «Полум'я гір». Арнольд Кордюм був режисером фільму і автором сценарію, оператором – **Йозеф Рона**, художником – **Юрій Хомаза**. У фільмі знімалися актори: **Сергій Мінін**, **Георгій Астаф'єв**, **Ія Маркс** та інші. Про фільм майже нічого не відомо, бо на екрани він не вийшов. Є свідчення, що це була соціальна драма про боротьбу робітників нафтових промислів та селян-лісорубів Західної України проти утисків Польщі. Головний репертуарний комітет заборонив цей німий фільм за вказівкою Народного комісаріату іноземних справ СРСР із формулюванням: «у зв'язку з обставинами, що лежать в області зовнішньополітичних міркувань».

У 1933 році Арнольд Кордюм у співавторстві з молодим прозаїком **Олександром Корнійчуком** написав сценарій фільму «Останній порт», який ліг в основу однієї з найвідоміших п'єс О. Корнійчука «Загибель ескадри». Під час громадянської війни доля закинула Арнольда Кордюма у Краснодарський край. У 1918 році він був у Новоросійську, де познайомився з учасниками і свідками затоплення чорноморської ескадри у Цемеській бухті. Враження від цих драматичних подій і розповідей очевидців втілилися у фільм «Останній порт».

Арнольд Кордюм згадував: «Складність сценарного рішення теми полягала в тому, що події розгорталися на суші й в морі, у німців з гетьманцями й серед матросів ескадри та її командування. Усе це треба було звести в драматургічно сконденсований сюжет, а головне – обмежити кількість дійових осіб і добитися максимальної виразності дії. Значно полегшувала справу і наявність слова. «Загибель ескадри» був моїм першим звуковим фільмом...

... Повернулися ми з Корнійчуком до Севастополя через місяць. У нього в основному п'єса була готова, а мій сценарій – не зовсім, тому я віддав його Корнійчукові на доробку. За тиждень ВУФКУ затвердило сценарій, і в тому ж 1933 році було розпочато зйомки фільму. Їх пристосували до виходу ескадри в море на учбове плавання¹⁶.

Основою фільму «Останній порт» стали відомі події у Новоросійську. За умовами Брестського миру 1918 р. флот мав бути поверненим до Севастополя, де опинився би в руках Німеччини. Чорноморський флот, вірний революції, прийшов з окупованого Севастополя до Новоросійська. Німецьке командування поставило вимогу повернути флот до Севастополя, але без гарантій, що флот не буде загарбаний окупантами. **В. Ленін** офіційно надіслав наказ повернути флот і водночас 28 травня 1918 р. шифровану телеграму командуючому Чорноморським флотом про знищення ескадри під Новоросійськом. Тим самим створив трагічне непорозуміння в середовищі чорноморських моряків, яким пропонувалося вірити лише передягнутому балтійському російському матросу з крейсера «Аврора». Чорноморська ескадра стала політичною картою в поза українській грі російського більшовизму й була принесена в жертву намаганням більшовиків втримати владу в Петрограді за будь-яку ціну.

«Останній порт» (1930). Кіноплакат.
Художник невідомий

У фільмі «Останній порт», який Київська кіностудія випустила на екрани у 1935 році, Арнольд Кордюм несподівано для себе став одним із акторів. Режисер – Арнольд Кордюм. Сценаристи – **Олександр Корнійчук**, **Арнольд Кордюм**. Оператор – **Юрій Тамарський**. Композитор – **Віктор Косенко**. Художник – **Моріц Уманський**. У фільмі знімалася велика група здібних акторів: **Сергій Мінін**, **Павло Киянський**, **Петро Масоха**, **М. Букаєв**, **Арнольд Кордюм**, **Лідія Островська** та інші.

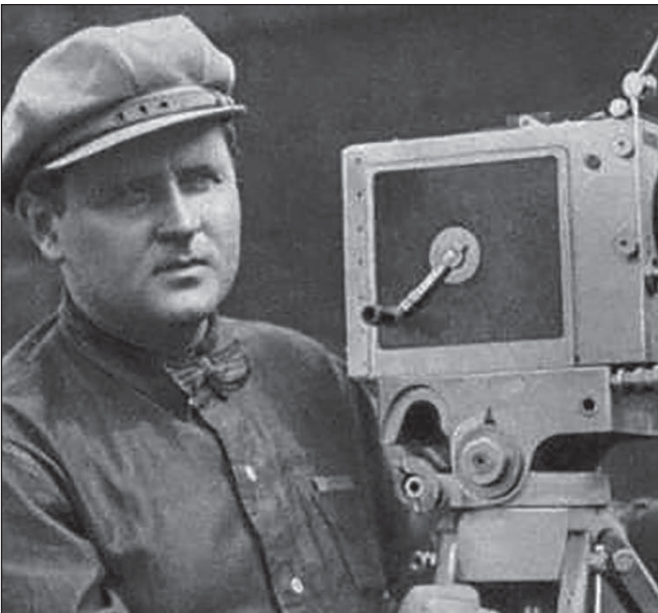
Сьогодні, коли суспільство переосмислює історичні події, фільм «Останній порт» може бути знову цікавим глядачу. Адже потенціал цієї драми ще не вичерпаний, і цьому не завадить навіть її старомодність, пов'язана з чітким розподілом дійових осіб за класовим принципом.

Від початку 1930-х років в Україні набуває обертовий механізм політичних репресій. За «прояви національного ухилу» постраждало багато представників української інтелігенції, селян, робітників. Київська кіностудія перебувала під пильним наглядом органів НКВС. Когось арештовують, когось висилають із України як соціально небезпечних елементів. Їм заборонено проживати у п'ятнадцяти населених пунктах СРСР. Можна жити в Ташкенті, а оскільки там є кіновиробництво, то у 1935 році Арнольд Кордюм із родиною був змушений переїхати в Ташкент.

¹⁶ Кордюм А. Минуле, яке лишається з нами. К., 1965. С. 79–80.

У 1924 році в Узбекистані було створено російсько-бухарське товариство «Бухкіно». Уже наступного 1925 року був організований трест «Узбекдержкіно», і в Ташкенті відкрита кінофабрика «Шарк Юлдуз» («Зірка Сходу»). У 1936 році її перейменовують в «Узбекфільм». У роки Великої Вітчизняної війни, коли в Ташкент переїжджає «Мосфільм», кінофабрика стає «Ташкентською кіностудією», а з 1958 року їй повертають назву «Узбекфільм». *«Чого тільки не буває в житті! – писав Кордюм. – Не дарма каже народна мудрість: у житті – як на довгій ниві. Чи думав я коли-небудь раніше, що опинюся в пісках пустелі Кара-Кум, і не з власної волі?»*¹⁷.

На засланні Арнольд Кордюм працював на Ташкентській кіностудії, де за п'ять років поставив крім кількох фільмів пізнавального характеру дві повнометражні картини: документальну «Країна весни» (до 20-річчя Радянської влади в Узбекистані) та художню «Азамат». Ці фільми українського режисера були звукові.

Кінооператор Данило Демуцький

Від 1935 року на Ташкентській кіностудії працював і висланий туди після арешту **Данило Демуцький**. Згодом Арнольд Кордюм напише, що він не сподівався, що далеко від України йому випаде радість працювати в співдружності з таким чудовим майстром кіномистецтва, як оператор Д. Демуцький, тим самим Данилом Демуцьким, який зажив заслуженої слави, створивши з Довженком кіношедевр «Земля».

Дружба з Демуцьким і творче спілкування з ним прикрашатиме всі роки, проведені Кордюмом далеко від України. У 1936 році Арнольд Кордюм разом із Данилом Демуцьким зняли на Ташкентській кіностудії повнометражний документальний фільм «Країна весни», а у 1939 році й фільм «Азамат», який відомий і під назвою «Обіцянка Азамата». Правдиві образи ферганських колгоспників, що борються за високий урожай «білого золота» – бавовни, – створили узбецькі кіноактори **А. Бакіров**, **Б. Хайдаров**, **Х. Ганієва**, **А. Ісмаєв**. У фільмі багато вдало знайдених життєвих деталей, фільм насичений народним гумором.

Кадр з фільму «Азамат» (1939)

Прем'єра фільму відбулась у 1939 році в Ташкенті; прем'єра в Москві – 16 серпня 1940 року. Відомо, що фільм мав гучний успіх на теренах Середньої Азії. Це, говорячи сучасною мовою, був справжній блокбастер. Такої популярності не мав жоден фільм, створений до того на Ташкентській студії. Кінофільми «Країна весни» та «Азамат» обійшли майже всі екрани Близького Сходу, а також Індії та Китаю.

Під час Другої світової війни Арнольд Кордюм був призначений заступником начальника евакогоспітально. Пізніше, за розпорядженням ЦК партії, був відряджений в Україну, де в 1944–1946 роках працював начальником управління культури Чернівецької області, а в 1946–47 роках був директором і головним режисером Дрогобицького музично-драматичного театру.

Після завершення війни Кордюм приїхав до Києва. Його повернення в кінематограф багато в чому відбулося завдяки листу видатних діячів української культури, який був надісланий радянсько-партійному керівництву республіки. У листі, зокрема наголошувалось: *«Радянська кінематографія збирає розпорошені війною свої творчі кадри. Кінорежисер А. Кордюм за багато років своєї роботи в українській кінематографії приніс її розвитку певну користь і водночас придбав значний творчий і виробничий досвід. Тому вважаємо, що повернення А. Кордюма до творчої роботи в українській кінематографії було б бажаним і корисним»*. Лист підписали народні артисти СРСР **Г. Юра** та народний художник СРСР **В. Касіян**, народний артист СРСР, композитор **П. Ревуцький**, заслужені артисти УРСР **С. Карпенко** та **І. Кононенко**¹⁸.

У 1947–1957 Арнольд Кордюм працював режисером на Київській кіностудії технічних фільмів (від 1954 року – Київська кіностудія науково-популярних фільмів). Він ще до війни набув досвіду зйомок документальних фільмів. У 1930 році паралельно з роботою над фільмом «Останній лоцман» він зняв документальний фільм «Дніпро в бетони» і повнометражний документальний фільм «Країна весни», про який йшлося вище. У 1940 році Арнольд Кордюм зняв документальний фільм «Колгоспні таланти». Всі наступні його фільми виходять на Київській кіностудії науково-популярних фільмів: «Степова перлина» (документальний),

¹⁷ Кордюм А. З архіву кінопам'яті. Крізь кінооб'єктив часу. К. 1970. С. 28.

¹⁸ Сімейний архів родини Кордюмів.

Лідія Островська в Узбекистані, 1940 р.

Момент зйомок. Арнольд Кордюм біля кінокамери

Арнольд Кордюм із сином Віталієм та дружиною Лідією Островською, початок 1960-х років

«В дружбі з наукою», «Асканія-Нова», «Соняшник», «Диканька» (документальний), «Слюсарні операції» (навчальний), «Паровоз» (науково-популярний).

Просвітницькі фільми – окрема галузь кіномистецтва, особливо приваблива для тих, хто цікавиться науковими відомостями, фактами і результатами досліджень вчених, хто здатен популярною мовою описати наукові гіпотези та ідеї, висвітлити досягнення науки, хто зосереджений на науковій стороні мислення і може пропагувати науковий підхід для сприйняття навколишньої дійсності.

Арнольд Кордюм перевагу віддавав ігровому кіно. Але як справжній фахівець він справився і з новими задачами, зробив ще п'ять науково-популярних і навчальних фільмів – нормальних, добротних, але вже без особливої зацікавленості і творчих злетів. Частина його творів й досі співзвучна мистецьким і соціальним потребам сьогодення, а їхня актуальність та практична цінність сконцентрована у векторах пошуку універсального аналітичного механізму задля цілісного осягнення розвитку українського кіномистецтва ХХ століття. ■